

BÍZZ A NÉPben!

A populizmus és a demokrácia két arca

Amennyiben populizmuson „a népre” való hivatkozást (appeal to ‘the people’)¹ értjük, amely szembefordul a megállapodott hatalmi struktúrával és az uralkodó nézetekkel, akkor nem szükséges azonnal a politika betege, a politikai elemzők számára érdektelen formájaként elutasítanunk, hiszen a populizmus demokráciával szemben támasztott igényei fontos kérdéseket vetnek fel. Jelen tanulmány Michael Oakeshottnak a „hit politikája” és „kétkelés politikája” közötti megkülönböztetését alkalmazva elemzi a demokráciát mint két egymással szemben álló arculattal rendelkező jelenséget, amelynek egyszerre van „pragmatista” és „megváltó” oldala, és amellet érvel, hogy éppen a kettő közötti megkerülhetetlen feszültség az, amitől örökké fenn fog állni a populizmus lehetősége.

Az utóbbi évtized fősodró politikájába berobbanó populista mozgalmakat általában szociológiai magyarázatra szoruló patológikus

Margaret Canovan (1939–2018) angol politológus, a Lancaster University, később a Keele University oktatója volt.

A fordítás a következő kiadás alapján készült: Margaret Canovan: Trust the People! Populism and the Two Faces of Democracy. *Political Studies*, 1999, XLVII, 2–16.

Hálás vagyok azokért a kritikai hozzászólásokért, melyeket a manchesteri, a westminsteri, a birminghami és a sheffieldi egyetemeken, valamint a berni ECPR Közös Workshopon tartott szemináriumok során kaptam, ahol e tanulmány elődeit mutattam be. Még többel tartozom John Horton és Andrew Dobson kollégáimnak, valamint jelen folyóirat [Political Studies] lektorainak hozzászólásaikért, melyekkel a tanulmány előző változatait értékelték.

- 1 Az eredetiben a szerző mindvégig játszik az *appeal* szó többértelműségével, amely egyrészt jelentheti a néphez való odafordulás gesztusát, a nép megszólítását, másrészt pedig – az *argumentum ad populum* érvelésbeli hiba angol megfelelőjeként – a népre való hivatkozást, a néphez mint a szuverenitás végső letéteményeséhez való folyamodást, amely arra szolgál, hogy legitimálja a nép nevében való megszólalást, amely a populizmusra jellemző (*ford. megj.*).

tünetekként kezelik.² Nem olyan jelenségnek látjuk, amely kétségbe vonja a demokráciáról való tudásunkat, és a demokrácia elméletírói, akik a politikában a nagymértékű népi részvétel mellett kötelezik el magukat, alig vagy egyáltalán nem szentelnek figyelmet a *grass roots* mozgalmak mozgósító populista törekvéseknek. Még ha ez a megvetés érthető is, túlságosan elhamarkodott. A populisták igazi demokratáként tekintenek magukra, akik hangot adnak a nép elégedetlenségének, valamint a kormány, a főszórú pártok és a média által módszeresen mellőzött véleményeknek. Sokuk a „közvetlen demokráciát” részesíti előnyben, vagyis a népszavazás és népi kezdeményezés általi politikai döntéshozatalt. Bevallott céljuk, hogy beváltsák a demokrácia ígéretét és hatalmat adjanak a népnek. Ez az írás amellett érvel, nem engedhetjük meg magunknak, hogy félresöpörjük ezeket a követeléseket, és hogy azok a reflexiók, amelyek a populizmusnak a megállapodott demokráciákban való aggasztó visszatérésére vonatkoznak, segíthetnek megérteni a demokrácia komplexitását. Ennek az az oka, hogy a populizmus forrása nemcsak abban a társadalmi kontextusban keresendő, ahonnan az egyes mozgalmak panaszai származnak, hanem a demokrácia belső lényegében rejlő feszültségben. Az a javaslatom, hogy az általunk ismert demokráciát tekintsük kétarcú, „megváltó” és „pragmatista” arculattal is rendelkező jelenségnek, és hogy ezek együttesen jelentenek állandó ösztönzést a populista mozgósítás számára. A konklúzióm pedig az lesz, hogy a populizmus nem az „elmaradottság” kinőhető tünete,³ hanem a demokrácia önmagára vetett árnyéka.

Mi a populizmus?

Mielőtt megvizsgáljuk, hogyan viszonyul a populizmus a demokráciához, tisztáznunk kell azt, miről is beszélünk, mivel a „populizmus” közismerten homályos fogalom. Néhány szakmai diskurzusban megvan a pontos jelentése, de minden arra irányuló próbálkozás, hogy kidolgozzák

- 2 H.-G. Betz: *Radical Right-Wing Populism in Western Europe*. Macmillan, Houndmills, 1994, 4. Betz a következő mozgalmakat tárgyalja: Front National, az osztrák Szabadságpárt, Lega Nord, Vlaams Blok, a svájci Autopartei és a Tessini Liga, a német Republikaner, a dán és norvég Haladás-pártok és a svéd Új Demokrácia párt. A cikk értelmében populistának minősülnek az olyan újabb jelenségek, mint az albertai Reform Párt, Pauline Hanson One Nation Party-ja Ausztráliában, valamint Ross Perot és Pat Buchanan választási programjai az Egyesült Államokban.
- 3 T. S. Di Tella: *Populism into the Twenty-first Century. Government and Opposition*, 1997 (32), 187–200, 190.

az általános elméletét, kérdésesnek bizonyult.⁴ Az elméletekben felvázolt (ideáltipikus) leírások a kortárs demokratikus társadalmakban megfigyelhető populizmusra vonatkoznak, és jórészt egyetértenek azzal, hogy mely politikai jelenségek tartoznak ebbe a kategóriába, az viszont már jóval kevésbé világos, hogy mi az, ami populistává teszi őket. Úgy vélem, ezt akkor tudjuk tisztázni, ha a populista mozgalmaknak nem az ideológiai és politikai tartalmára figyelünk, hanem ehelyett inkább a strukturális tényezőkre összpontosítunk. A modern demokratikus társadalmak a populizmust leginkább úgy látják, mint „a népre” való hivatkozást, amely egyszerre irányul a megállapodott hatalmi struktúra ellen, valamint a társadalom uralkodó eszméi és értékei ellen. Másfelől pedig ez a strukturális jellemző szabja meg a populizmus sajátos legitimáló keretét, politikai stílusát és hangulatát. Mielőtt rátérünk a tanulmány központi témájára, egyenként ki kell dolgoznunk ezeket a szempontokat.

A populizmus és a hatalmi struktúrák

Általános egyetértés övezi azt, hogy a populista mozgalmak (Paul Taggart megfogalmazása szerint) „a néphez, és nem a rendszerhez” tartoznak.⁵ E mozgalmak magukba foglalnak kisebb vagy nagyobb mértékű, a nép nevében végrehajtott rendszerellenes lázadást. A demokratikus rendszerben a lázadás gyakran az uralkodó pártok elleni lázadást jelenti.⁶ De a rendszerellenes mozgósítás önmagában nem elég ahhoz, hogy azonosítsuk a populista politika jellemzőit, mert ez a leírás magába foglalná az „új szociális mozgalmakat” is, amelyeket általában másmilyeneknek

- 4 Lásd D. Westlind ambiciózus kísérletét: D. Westlind: *The Politics of Popular Identity: Understanding Recent Populist Movements in Sweden and the United States*. Lund University Press, Lund, 1996. G. Ionescu – E. Gellner (eds.): *Populism: its Meanings and National Characteristics*. (Weidenfeld and Nicholson, London, 1969) c. műve néhány úgynevezett „populizmusról” készült klasszikus, de mára már elavult áttekintés. Felmológiai, az eseteket típusokra osztó megközelítést alkalmaznak, anélkül azonban, hogy általános elmélet felállítására törekednének a következő írások: M. Canovan: *Populism*. Harcourt Brace Jovanovich, New York, 1981; M. Canovan: Two Strategies for the Study of Populism. *Political Studies*, 1982 (30), 544–552. Ami az „agrár” és „politikai” populizmus e két fenti írásban kifejtett megkülönböztetését illeti, a jelen tanulmányban elemzett fenomének a „politikai” típusba sorolandók.
- 5 A. Taggart: *The New Populism and the New Politics: New Protest Parties in Sweden in a Comparative Perspective*. Macmillan, London, 1996, 32.
- 6 E. G. J. Haider: *The Freedom I Mean*. Swan, Pine Plains, 1995, 104, ill. 88.

ismerünk.⁷ A döntő különbség az, hogy míg mindkettő rendszerellenes, a populizmus nemcsak a hatalom megállapodott birtokosait kérdőjelezi meg, hanem az elit értékrendjét is. A populisták ellenérzés nem csak a politikai és gazdasági *establishment* ellen irányul, hanem az akadémiai közeg és a média véleményformálói ellen is. Ha a *Front National* politikusa, Jean-Marie Le Pen a párizsi és európai elittel szembeszállva azt állítja, hogy ő „hangosan kimondja azt, amit az emberek magukban gondolnak”, akkor gesztusa nagyon jellemző a populizmusra, amely a formálisan demokratikus rendszereken belül jelenik meg.⁸

A strukturális értelemben vett populizmus különböző tartalmakat öltethet attól függően, hogy milyen *establishment* ellen mozgósít. Például ami a gazdaságpolitikát illeti, egy olyan országban, amely a bőkezű jóléti állam finanszírozása érdekében mindenekelőtt a magas adók mellett kötelezi el magát, a populisták a gazdasági liberalizmusra jellemző programokat támogathatják,⁹ míg másutt más populisták a szabad piac hegemoniája ellen láznak azzal, hogy protekcionizmust és több állami ellátást követelnek. Ez önmagában nem azt bizonyítja, amint állítják néha, hogy a populisták vagy elvtelenek, vagy össze vannak zavarodva: csupán arról van szó, hogy a hatalom struktúrájára adott reakciójuk teszi őket populistává. A populisták értékei tehát a körülményeknek megfelelően változnak, attól függően, hogy milyen az elit vagy az uralkodó politikai diskurzus természete. Ahol az elit politikai kultúra erőteljesen át van itatva olyan liberális értékekkel, mint az individualizmus, az internacionalizmus, a multikulturalizmus, a szabadelvűség és a haladásba vetett hit (mint például a nyugati demokratikus államokban), ott a populizmus arra kényszerül, hogy több-kevesebb ellenállást tanúsítson velük szemben, és e nézetei néha felérnek egy viszonylag koherens alternatív világnézettel. Ebben az értelemben érvelhetünk amellett, hogy létezik valami olyasmi, hogy populisták ideológia.¹⁰ Ám a próbálkozások,

- 7 Taggart úgy érvel, hogy a zöldek, a pacifisták és feminista mozgalmak „új politikája” „befogadó”, míg az „új populizmus” „kizáró” az olyan csoportokkal szemben, mint a bevándorlók vagy jólétet igénylő bevándorlók. De maga Taggart is elismeri, hogy az „új politika” művelői úgy tűnik, maguk is „kizáróak” a tudatlan, az elitek aggodalmaitól felriasztott mainstreammel szemben. Taggart: i. m., 33, 35.
- 8 J. Marcus: *The National Front and French Politics*. Macmillan, London, 1995, 54. Újabb példákért lásd Manning: *The New Canada*. Macmillan Canada, Toronto, 1992, 2; Pauline's People. *The Weekend Australian*, 17–18 May 1997, recenziók, 1.
- 9 A skandináv példákat lásd Betz: i. m., 42–47, 110–2; Taggart: i. m., 34.
- 10 Az ilyen ideológia más változatait lásd C. Lasch: *The True and Only Heaven: Progress and its Critics*. Norton, New York, 1991 és Piccone: *From the New Left to the New Populism*. *Telos* 1994 (101), 173–208. Ugyanennek a témának a korábbi tárgyalását lásd M. Canovan – G. K. Chesterton: *Radical Populist*. Harcourt Brace Jovanovich, New York, 1977.

amelyek ilyenfajta ideológiaként *határozzák meg* a populizmust, meghiúsulnak, mert egy másik kontextusban az adott elitellenes mozgósítás eltérő ideológiai környezetekre reagál. Az amerikai történelemben megfigyelhető „populista meggyőzésről” szóló megvilágító erejű leírásában Michael Kazin azt figyelmeztet, hogy az általa a populizmus „nyelvének” nevezett jelenség már több mint egy évszázada olyan mozgalmakat inspirált, amelyek határozottan radikálisak és gyakran egyértelműen baloldaliak voltak. Az amerikai populista diskurzus csak a 1940-es években kezdett „átvándorolni a baloldaltól a jobboldalra”,¹¹ amely „a népet” szembeállította az új liberális elittel. Mindkét esetben azokat az érdekeket és véleményeket mozgósították, amelyeket a szószólóik szerint a hatalmon levők mellőztek, jóllehet azok a többség gondjait fejezték ki.

„A népre” való hivatkozás esetei

A populizmus nemcsak a hatalmi struktúrák *elleni* reakció, hanem az elismert tekintélyre való hivatkozás is. A populisták annak apján legitímálják magukat, hogy *a nép* nevében beszélnek: vagyis azt állítják, hogy a demokratikus főhatalmat képviselik, nem csak egy részérdeket, mint amilyen például egy gazdasági osztály érdeke. Noha a gazdasági elégedetlenségek mindig fontosak a populista mozgalmak számára, ezeket a demokratikus hatalom politikai kérdésére fordítják le.¹² Az az állítás, hogy „a nép” nevében beszélnek, távolról sem őszinte, mivel már maga a fogalom is kétértelmű, és a populisták hajlamosak arra, hogy ügyesen kihasználják az abban rejlő retorikai lehetőségeket. A világosság kedvéért a populista diskurzusban a fogalom három különböző értelmét azonosíthatjuk, jóllehet ezek a gyakorlatban gyakran összerosódnak.¹³

Egyik oldalon ott van az *egységes népre*, a nemzetre vagy az országra való hivatkozás, a megosztó pártokkal vagy frakciókkal szemben. Tipikus példája ennek az „Együtt megmaradunk” szlogen, melyet Ross Perot használt az Egyesült Államok elnökségéért folytatott kampányban. A „nép”

- 11 Kazin: *The Populist Persuasion. An American History*. Cornell University Press, Ithaca – London, 1998, 4. A populizmus mint politikai diskurzus még elméletibb tárgyalása megtalálható még: Westlind: i. m.
- 12 A chartizmus hasonló fogalmak segítségével való elemzéséhez lásd G. S. Jones: *Languages of Class: Studies in English Working Class History 1832–1982*. Cambridge University Press, Cambridge, 1983, 96–100.
- 13 Vö. M. Canovan: „People”, *Politicians and Populism. Government and Opposition*, 1984 (19), 312–327.

mint egységes egész víziója maga után vonja a pártharcokkal szembeni türelmetlenséget, és bátoríthatja az erőskezű vezetés támogatását, amelyben a karizmatikus egyén személyesítheti meg a nemzet érdekeit. Az egység hangsúlyozásához kapcsolódik, noha azzal valamelyest ellentmondásban van, a *mi népünkre* való hivatkozás, gyakorta az etnikai rokonság értelmében. Míg a népre való hivatkozás előző esete (formailag legalábbis) integráló, ez utóbbi megosztó, és a mi népünket megkülönbözteti azoktól, akik nem tartoznak hozzá, például az idegen bevándorlóktól. A populizmusnak ez az aspektusa aggodalommal tölti el a liberális elemzőket, például amikor a *Front National* a „*priorité aux Français*”-t követel, vagyis elsőbbséget a franciáknak a munkahelyek, lakhatás és szociális jólét elosztása tekintetében. Mindenesetre, ha azt feltételezzük, hogy a populisták csupán jobboldaliak lehetnek, nem vesszük figyelembe az egalitárius indítást, amely a népre való hivatkozás harmadik esetében fejeződik ki: ez azokat mozgósítja, akiket általában „köznépnek” [*the common people*]¹⁴ hívnak, de itt inkább „hétköznapi embereknek” [*ordinary people*] kellene nevezni, a privilegizált, magasan képzett, kozmopolita elitel szemben. A megállapodott demokráciákban a populisták azt állítják, hogy a „hétköznapi, tisztességes emberek” „csendes többsége” nevében beszélnek, akiknek az érdekeit és véleményeit az arrogáns elit, a korrump politikusok és a hangos kisebbségek (állításuk szerint) rendszeresen semmibe veszik.¹⁵ A tapasztalat kétségbe vonja a populisták állításait, miszerint ők képviselik a néptömegeket, mivel a kampányaik vajmi ritkán eredményezik a szavazatok többségének megszerzését. A népre való hivatkozás különböző formáinak alkalmazása azonban arra hívja fel a figyelmet, hogy ezek milyen mértékben alapszanak a néphatalom fogalomkerete által biztosított legitimitáción, vagy más szavakkal: a demokrácia eszméjén.

A populista politikai stílus

A populista népre való hivatkozás jellemzően „demokratikus” *stílusban* van megfogalmazva, abban az értelemben, hogy a hétköznapi embert célozza meg. A populisták kihasználják a politikusok köntörfalzásait és

14 Úgy tűnik, ez a terminológia a kanadai berkekben tovább él. A Reform Párt által 1991-ben kiadott *Alapelvek nyilatkozatának* 14. elve kimondja: „Hiszünk a hétköznapi emberek józan eszében” [*We believe in the common sense of the common people*]. Manning: i. m., 361.

15 A „csendes többséggel” kapcsolatban lásd Kazin: i. m., 252. Ennek a kortárs európai analógiájához lásd Haider: i. m., 68.

bürokratikus zsargonját övező általános [*popular*] bizalmatlanságot, és az egyszerűségükkel és közvetlenségükkel kérkednek.¹⁶ Amikor a politikai *establishment* tagjait azzal vádolják, hogy „populista” taktikát alkalmaznak, ennek egyik fontos bizonyítékát abban látják, hogy hajlamosak és képesek bulvár stílusban beszélni. Csakhogy az egyszerű, közvetlen nyelvezet még nem elegendő ahhoz, hogy egy politikust populistának minősítsünk, ehhez még az is szükséges, hogy ő maga is kész legyen egyszerű és közvetlen politikai elemzéseket és megoldási javaslatokat adni. A populista kedveli az átláthatóságot és bizalmatlan a misztifikációval szemben: leleplezi a háttéralkukat, a gyanús kompromisszumokat, a bonyolult eljárásokat, a titkos megállapodásokat és azokat a szakkifejezéseket, amelyeket csak a szakértők értenek meg.¹⁷ A populisták értelemszerűen ezen az alapon támadják a koalícióépítés politikáját,¹⁸ az Európai Unió politikája pedig ilyen értelemben könnyű célpont.¹⁹ Azt állítják, hogy a bonyolultság csupán a hivatásos politikusok által fenntartott öncélú szélhámoság, és hogy a hétköznapi emberek által fontosnak tartott problémák megoldása alapvetően egyszerű.

A populista hangulat

A populizmus alapvető strukturális jellemzője, a politikai és értelmiségi elit elleni népi mozgósítás nem csupán közvetlen és egyszerű stílust implicál, hanem sajátos *hangulatot* is. A populista politika nem hétköznapi, rutinszerű politika. Megvan benne a megújulási mozgalmak sajátos íze, és olyan lelkesedés hajtja előre, amely az egyébként nem politizáló embereket is bevonja a politika terébe.²⁰ Ez az érzelmi ráadás mint alkotórész képes a politikát országmentő vagy nagy megújulást ígérő kampánnyá változtatni. Ehhez a hangulathoz kapcsolódik a tendencia, amely az emelkedett érzelmeket a karizmatikus vezetőre irányítja.²¹ A megszemélyesített vezetés természetes tartozéka a megszokott hétköznapi politikával

16 További példák: Manning: i. m., 123; 'Pauline's people', 1.

17 Vö. Westlind: i. m., 203. E. Shils könyve pedig a populizmus ezen aspektusának bővített kritikája. E. Shils: *The Torment of Secrecy*. Heinemann, London, 1956.

18 Vö. R. S. Katz és Mair: *Changing Models of Party Organization and Party Democracy. Party Politics* 1995 (I), 2–28, különösen 24.

19 J. Hayward (ed.): *The Crisis of Representation in Europe*. Frank Cass, London, 1995.

20 Kazin: i. m., 16 és tovább.

21 Taggart: i. m., 2, ill. 37. George Wallace populizmusához lásd Kazin: i. m., 221–42.

szembeni reakcióknak. A populisták visszautasítják a megmerevedett intézményes struktúrákat, beleértve a szervezetek bürokratikus szintjeit, és ezáltal egyszerre dicsőítik az alulról jövő spontán cselekvést, illetve a vezér és követői közötti szoros személyes kapcsolatot.²²

Azok az elemzők, akik utólag vizsgálták Hitler és más fasiszta vezetők felemelkedését (illetve a történelem korábbi szakaszaiban a tömegpolitika, a demagógok és a „cézárizmus” hagyományos összefonódásait), a populizmust gyakran összekapcsolták a vezér által gyakorolt veszélyes manipulációval és az általa befolyásolt emberek aggasztó irracionálisával.²³ Noha ezek az elemzések sokat nyomnak a latban, ellen kell állnunk a kísértésnek, hogy a populizmust nagy általánosságban patológikus tünetnek tartsuk. Jelen tanulmányban az érett és kellően megállapodott demokratikus rendszereken belüli populista mozgalmakra összpontosítunk. Ezek a mozgalmak semmiképp sem javasolják a szabad választások eltörlését és a diktatúra bevezetését, a népi kezdeményezés és a népszavazás svájci rendszere iránti csodálatukat pedig elég nehezen lehet a zsarnoki hajlam veszélyes tüneteként magyarázni.²⁴ Másképpen mondván, komolyan el kell gondolkodnunk azon, hogy a populizmus igényli a demokratikus törvényességet.²⁵ Ha nem így járunk el, akkor elmulasztjuk a lehetőséget, hogy magának a demokráciának a természetéről fontos dolgokat tudjunk meg.

Demokratikus-e a populizmus?

Amint láttuk, a populisták a megállapodott hatalmi elit és véleményformálók ellen mozgósítják a választókat. Első pillantásra a széles néptömegekre való hivatkozásnak ez a módja demokratikusnak tűnik; elvégre a populisták által kedvelt népszavazásra és népi kezdeményezésekre a politikatudomány irodalmában általában „közvetlen demokráciaként”

22 Westlind: i. m., 106, 177.

23 Betz: i. m., 4. Ezeket a vádakát tárgyalja Canovan: *Populism*. Id. kiad., 158–169. Lásd még Di Tella: i. m., 196–7; A. Bozoki – M. Sükösd: *Civil Society and Populism in the Eastern European Democratic Transitions. Praxis International*, 1993 (13), 224–41.

24 Haider: i. m., 106. A svájci tapasztalat azt mutatja, hogy ezeket a módszereket nem lehet egyszerűen azonosítani a populizmussal. Vö. K. W. Kobach: *The Referendum: Direct Democracy in Switzerland*. Aldershot, Dartmouth, 1993; W. Linder: *Swiss Democracy: Possible Solutions to Conflict in Multicultural Societies*. St. Martin's, New York, 1994.

25 Vö. Westlind: i. m., 209.

hivatkoznak”.²⁶ A demokrácia definíciói erősen vitatottak, és a kortárs elméletírók inkább tartózkodnak attól, hogy a népszuverenitásról beszéljenek. Azt viszont már nehezen lehet tagadni, hogy a népi hatalom és a népi döntéshozatal a demokrácia központi fogalmai.²⁷ Miért nem ismerik el hát a populistákat igazi demokratáknak, mint amilyenek magukat mondják? Miért van az, hogy a populistákra gyakran úgy tekintenek, mint a demokráciára leselkedő veszélyforrásra? Tényleg *annál* veszélyesebbek lesznek, minél több népi támogatásban részesülnek?

Erre a kérdésre általában azt válaszolják, hogy az általunk ismert demokrácia *liberális* demokrácia, és a populizmus azért veszélyes, mert illiberális. Ebből a nézőpontból a liberális demokráciát az teszi sebezhetővé, hogy a két aspektusa közötti viszony egyszerre jelent „kölcönös szükségyszerűséget egyfelől, és feszültség vagy kibékíthetetlen ellentét forrását másfelől”.²⁸ Beetham, akitől ez a kijelentés származik, azt hangsúlyozza, hogy a liberális örökség sok aspektusa, mint amilyen a szólás-szabadság vagy törvény uralma, nélkülözhetetlen magának a demokráciának a fennmaradásához. Mindemellett elismeri, hogy a liberális elvek egyúttal korlátozzák is a demokráciát, és hogy hátra van még a vita a kettő közötti kompromisszum konkrét feltételeiről. Más elméletírók úgy vélik, hogy a „populista demokrácia” a demokráciának a liberális korlátozásoktól mentes változata, és különösen ki van téve a nyers többségi elvnek, amely mellőzi vagy semmibe veszi a kisebbségek jogait.²⁹

- 26 I. Budge: *The New Challenge of Direct Democracy*. Polity, Cambridge, 1996; T. E. Cronin: *Direct Democracy: The Politics of Initiative, Referendum and Recall*. MA, Harvard University Press, Cambridge, 1989.
- 27 B. Holden: *Understanding Liberal Democracy*. Philip Alan, New York, 1988, 5. Annak a nézetnek a védelméhez, hogy a demokrácia valóban a többség uralmát jelenti, amely a lehető legközvetlenebb eszközökkel érhető el, lásd I. McLean: *Democracy and the New Technology*. Polity, Cambridge, 1989.
- 28 D. Beetham: Liberal Democracy and the Limits of Democratization. In D. Held (ed.): *Prospects for Democracy*. *Political Studies*, Special Issue, 1992 (XL), 40–53, 41.
- 29 R. A. Dahl: *A Preface to Democratic Theory*. University of Chicago Press, Chicago, 1956, 4–6, 34; W. H. Riker: *Liberalism Against Populism: A Confrontation between the Theory of Democracy and the Theory of Social Choice*. Freeman, San Francisco, 1982, passim. A politológusok háború utáni generációja azzal a veszéllyel volt elfoglalva, amelyet a populizmus jelentett a liberalizmus számára, egészen odáig, hogy kidolgozták azt, amit (kritikusaik) „a demokratikus elitizmus elméletének” neveztek. Például G. Sartori: *Democratic Theory*. Wayne State University Press, Detroit, 1962, 72–128; S. M. Lipset: *Political Man*. Heinemann, London, 1960, 97–130; Shils: i. m., 98–104; W. New York, Kornhauser: *The Politics of Mass Society*. Routledge and Kegan Paul, London, 1960, 227–30. A klasszikus kritikák a következők: Bachrach: *The Theory of Democratic Elitism – a Critique*. Little Brown, Boston, 1967; C. Pateman: *Participation and Democratic Theory*. Cambridge University Press, Cambridge, 1960.

A másik módszer arra, hogy a populizmust kapcsolatba hozzuk a demokráciával, az, hogy hangsúlyozzuk ez utóbbin belül az ideális és a valós, az ígéret és a teljesítés közötti elkerülhetetlen szakadást. Ezt a nézetet Sartori fejtette ki figyelemre méltó pontossággal.³⁰ Ám a populizmusra adott válaszok egyike sem teljes mértékben kielégítő. Úgy tűnik, az első elemzés, amely a „liberális demokrácia” belső feszültségeit hangsúlyozza, arra utal, hogy bármennyire gyenge liberálisok legyenek is a populisták, demokráciából igenis jelesre vizsgáznak.³¹ A második elemzés ugyancsak arra látszik utalni, hogy az *ideális* demokrácia egybeeshet a populisták álmával, noha a demokratikus gyakorlat nem tud neki megfelelni. Az írás hátralevő részében a demokrácia összetett voltának egy másik elemzését mutatom be, amely a fenti belátásokon alapszik, de amely (reményeim szerint) jobban megvilágítja a populizmus problematikus viszonyát a demokráciához, és talán általánosabban akár a modern demokrácia jelenségét is. Központi tézisem az lesz, hogy az általunk ismert demokráciának két arca van, amelyeket a demokrácia „megváltó” és „pragmatista” arcainak nevezek, és hogy a populizmus a kettő feszültségéből származik. Röviden el kell térnünk a demokrácia témájától, hogy némileg megalapozhassuk a soron következő elemzést.

Megváltó és pragmatikus politika

Ahhoz, hogy a demokráciát a szembenálló politikai stílusokat tárgyaló tágabb gondolati keretbe helyezhessem, Oakeshott munkásságára fogok hivatkozni. Oakeshott leginkább a politikai „racionalizmus” kritikusaként, illetve a korlátozott politikai stílus védelmezőjeként ismert, amelyet „civil társulásként” jellemezte.³² Bár a mérsékelt, arisztokratikus politika iránti vonzalma félreérthetetlen, a politikai gondolkodásról szóló, legkidolgozottabb művei felülemelkednek a pártszimpátiákon, és elismerik,

30 G. Sartori: *The Theory of Democracy Revisited*. NJ, Chatham House, Chatham, 1987, Vol. I, 7–8, 12, 46, 81. Lásd még N. Bobbio: *The Future of Democracy*. Polity, Cambridge, 1987, 8, 26–7.

31 Vö. Iain McLean a salemi boszorkányperrekről: „Ha a boszorkányégetésről hozott döntést tárgyalások és többségi szavazat előzték volna meg, akkor ezt a döntést demokratikusnak nevezném.” McLean: i. m., 36.

32 M. Oakeshott: *Rationalism in Politics and Other Essays*. Methuen, London, 1962 (magyarul lásd: *Politikai racionalizmus*. Új Mandátum, Bp., 2001, ford. Kállai Tibor és Szentmiklósi Tamás, szerk. Molnár Attila Károly); *On Human Conduct*. Clarendon, Oxford, 1975.

hogy a modern politika egymással viszályban álló alkotóelemei ki is egészíthetik egymást: soha sem lehet az államot mint „vállalkozói társulást” teljes egészében a „civil társulással” helyettesíteni, a kételkedés politikáját pedig ugyancsak nem lehet a „hit politikájára” cserélni.

Bennünket most az utóbbi szembenállás érdekel. Egy halála után megjelent esszéjében Oakeshott az állította, hogy az elmúlt ötszáz évben az európai politikát két politikai stílus feszültsége határozta meg, egy olyan feszültség, amely hatással volt a kormányzás elméletére és gyakorlatára, és egy nagyon kétértelmű politikai szóhasználatot hagyott ránk. E stílusoknak Oakeshott a „hit politikája” és a „kételkedés politikája” elnevezést adta. Az előbbi a tökéletesség elérését vagy az e világi üdvözítést tekinti a politika lényegének. Az üdvözítés vallásos vagy világi fogalmakban is érthető, de mindkét esetben azt előfeltételezzük, hogy valamilyen kormányzati cselekvés váltja ki. A hit politikája tehát együtt jár azzal, hogy mozgósítja az ilyen elképzelés mögött álló népi lelkesedést, kutatja, hogy annak megvalósítása érdekében miként lehet növelni a nép hatalmát, és bízunk abban, hogy ezt a hatalmat minden további nélkül rá lehet bízni az emberi lényekre. Ennek a politikai stílusnak a hívői türelmetlenek az olyan törvényes korlátozásokkal szemben, amelyek az üdvözülés útjában állhatnak.

Ezzel szemben a kételkedés politikája gyanakvással tekint a hatalomra és a lelkesedésre, és jóval kisebb elvárásokat támaszt azzal szemben, amit egy kormányzat elérhet. Támogatói számára ennek a politikának nem az a célja, hogy átalakítson, hanem mindössze az, hogy rendet tartson és csökkentse a konfliktusra okot adó alkalmakat azáltal, hogy fenntartja és javíthatja a jogok és intézmények értékes örökségét. Az ilyen stílusú politika alapvető fontosságúnak tartja a törvény uralmát.³³

Oakeshott esszéjének egyetlen olvasójában sem maradnak kételemek arra vonatkozóan, hogy melyek a szerző szimpátiái. Mindemellet Oakeshott hangsúlyozza, hogy az általa bemutatott két stílus a valóságban nagymértékben összekeveredett gyakorlatok absztrakciója.³⁴ Ugyanakkor elfogadja, hogy mindkét stílus nélkülözhetetlen. Ha nem fékezi a kételkedés, a hit politikája aláássa önmagát totalitárius törekvései által, viszont a „hit húzóereje nélkül (...) a kételkedő kormányzási stílust könnyen utolérheti a politikai kvietizmus végzete.”³⁵ Oakeshott kétségtelenül könnyebben észreveszi a hit szemében a szálkát, mintsem a gerendát a szkepticizmusában; továbbá amellet érvel, hogy mivel a modern politika

33 Michael Oakeshott: *The Politics of Faith and the Politics of Scepticism*. Yale University Press, New Haven, 1996, 21–38.

34 Oakeshott: *The Politics of Faith*. Id. kiad., 21–2, 30, 38.

35 Uo., 108.

hangulata a hit irányába hajlik, mindenkinek, akit az állam hajójának sorsa érdekel, a kételkedés oldalára kell állnia.³⁶ Mindemellett az esszé központi tézise az, hogy a modern politikában a két stílust a közöttük meglévő feszültség ellenére sem lehet elválasztani egymástól.

Úgy vélem, ez az elemzés képes megvilágítani a politikai tapasztalat néhány homályos területét. Főleg amellett érvelek, hogy jobban megérthetjük a demokrácia jelenségét, különösen pedig a populista kihívással szembeni sebezhetőségét, ha a demokráciát két egymással szembenálló politikai stílus találkozási pontjának tekintjük. Mivel azt javaslom, hogy Oakeshott megkülönböztetését ne a meglévő formájában vegyük át, hanem inkább alapozzunk rá, átkeresztlem a két, egymással szembenálló stílust: „megváltónak” és „pragmatistának” fogom nevezni őket. A következő feladat pedig az lesz, hogy fontolóra vegyük, hogyan néz ki a demokrácia, ha ezen a két módon közelítjük meg. Mielőtt azonban továbblépnénk Oakeshott-tól, fel kell figyelünk egy érdekes és jelentőségteljes következményre, amely abból származik, ahogyan a szerző feltérképezte a politikai spektrumot. Az általunk tárgyalt esszébeli „kételkedés politikája” egyértelműen rokonságban áll nemcsak az *On Human Conduct*ban felvázolt „civil társulás” politikájával, hanem a „megállapodásra való törekvésnek” a magatartás-hagyományon belüli, a *Rationalism in Politics*ban leírt politikájával is. Lehetséges hát, hogy e fogalmak ellentéteinek szintén sok közük van egymáshoz, és hogy a látszat ellenére a „racionalizmus” és a „hit” mint a politika irányításának alapjai, nem állnak olyan messze egymástól. Később utalni fogok arra, hogy ez egy fontos felismerés, és hogy a „megváltó” demokrácia jól megfér a romantikus beállítódással, amely egyfelől populista retorikába, másfelől racionalista utópiák igazolásába megy át. Legsürgetőbb feladatunk azonban az, hogy a demokráciát elhelyezzük abban az elméleti keretben, amelyet vizsgáltunk, és tisztázzuk, hogy ez milyen következményekkel jár.

A demokrácia két arca

Úgy vélem, ha a két modern politikai stílust és az általuk meghatározott politikai fogalmak rendszerszintű kétértelműségét vesszük alapul, lehetőségünk nyílik arra, hogy a modern demokráciát (az eszmét és a jelenséget) megváltó és pragmatista politikai stílusok kereszteződési pontjaként értsük meg. Ebben a fejezetben amellett fogok érvelni, hogy a

36 Uo., 128.

demokráciának két, egy megváltó és egy pragmatista arca van, amelyek jóllehet szemben állnak egymással, egyúttal kölcsönösen függenek is egymástól, és hogy a populizmus nagy eséllyel a kettő közötti résben bukkan fel.

A demokrácia pragmatikus arcát röviden a „golyók helyett szavazás” [„ballots, not bullets”] szlogennel figurázhatnánk ki, vagy (tudományosabb fogalmakkal) úgy írhatnánk le, mint „az egymás legyilkolása nélküli konfliktuskezelési rendszert”.³⁷ Ezzel párhuzamosan, a megváltó arculat kifigurázása a „*vox populi vox dei*” lehetne, avagy „a nép kormánya, a nép által, a népért”. Jegyezzük meg, hogy a két arc különbsége és feszültsége egyáltalán nem azonos a liberalizmus és a demokrácia közötti, korábban tárgyalt feszültséggel, mivel a liberalizmusnak is megvan a maga megváltó és pragmatista arca.³⁸ Továbbá nem azonos a (Sartori által említett) demokratikus ideálok és realitások közötti feszültséggel sem. A demokrácia pragmatista arca döntően olyan ideálokat testesít meg (nevezetesen a békét, a stabilitást, a higgadságot),³⁹ amelyek különböznek a megváltó demokrácia vezéreszméitől. Hogy világossá tegyem, mit foglal magában a megkülönböztetés, jelzem az ellentét három aspektusát, amelyeket később részletesebben is vizsgálni fogok.

(1) A demokrácia a megváltásról szóló látomás, amely a modern ideológiák családjába tartozik, és a politika révén ígér üdvözülést. Gyakorlati szempontból azonban a demokrácia arra vonatkozó módszer, miként küzdünk meg békés úton a modern társadalom konfliktusaival a szabályok és gyakorlatok nagymértékben esetleges gyűjteménye segítségével.

(2) A néphatalom fogalma a megváltásról szóló látomás lényegét képezi: a legitim hatalom egyetlen forrása a nép, amelynek csak úgy és akkor lehet reménye az üdvözülésre, ha kézbe veszi tulajdon életének kormányát. Gyakorlati szempontból azonban a demokrácia csupán egyszerű kormányzati forma, mindig csak a politika működtetésének egyik sajátos módja egy bonyolult világban.

(3) Gyakorlati szemszögből a demokrácia intézményeket jelent: ezek nemcsak határt szabnak a hatalomnak, hanem létesítik és hatékonná is teszik a hatalmat. A megváltó demokráciát azonban (mint ahogy a megváltó politikát általában) erősen intézményellenes lendület vezérli:

37 A. Przeworski: *Democracy and the Market*. Cambridge University Press, Cambridge, 1991, 95.

38 J. Gray: *Post-liberalism: Studies in Political Thought*. Routledge, London, 1993, 327.

39 Cf. Bobbio: *The Future of Democracy*. Id. kiad., 41; D. B. Magleby: *Direct Legislation: Voting on Ballot Propositions in the United States*. John Hopkins University Press, Baltimore, 1984, 181.

a közvetlenség, a spontaneitás, és az elidegenedettségek legyőzésének romantikus lendülete.

Lennebb amellett érvelek, hogy a demokrácia két arca civakodó szíami ikrekhez hasonlít, akik végzetesen össze vannak nőve egymással, ezért illúzió lenne azt feltételezni, hogy az egyik létezhet a másik nélkül. Ám a kettő közötti feszültség igen nagy, és (amint sugalmazni fogom) a demokráciát árnyékként követő populista mozgósítást éppen ez a feszültség ösztönzi. Hadd nézzük meg most részletesebben is e három sajátos feszültséget, és azt, hogy miként járulnak hozzá a populizmus előidézéséhez. Ide-oda fogok ugrálni a megváltó és pragmatista perspektívák között, részben azért, hogy a bemutatást megkönnyítsem, részben pedig azért, hogy elkerüljem azt a benyomást, hogy az egyik perspektíva alapvető, a másik viszont másodlagos lenne.

(1) Gyakorlati szempontból a demokrácia lényegében arra vonatkozó módszer, miként küzdjenek meg békés úton az egymással szemben álló érdekek és nézetek a tömegmobilizáció és tömegkommunikáció által teremtett feltételek között. Bobbio találóan mutatja be ezt a nézetet, amikor a demokratikus államról úgy beszél, mint „ami a különböző politikai csoportosulások megneemtámadási szerződésén alapul, valamint egy olyan szabályrendszer megállapításán, amely lehetővé teszi a csoportok között adódó mindenféle konfliktus békés megoldását.”⁴⁰ Ez magába foglalja az intézmények és szokások nagymértékben véletlenszerű gyűjteményének helyi szintű változatait (amelyek a képviseleti kormányzás sajátos hagyományaiból fejlődtek ki bizonyos nyugat-európai országokban és tengerentúli utódállamaikban). Ezek megtalálták a módját, hogy legalább részben felelősségre vonhatóvá tegyék a hatalmat azáltal, hogy kiszélesítették a politikai szintéren képviselt érdekek körét, és még több embert vontak be a politikai életbe. Innen nézve a demokrácia többpárt-rendszert, szabad választásokat, befolyásos érdekcsoportokat, lobbizást, valamint az intézmények és szokások számos egyéb bonyolult készletét jelenti, amelyek alapján a demokratikus államformát megkülönböztetjük a többi modern államformától.

Azok számára, akiknek a világon bárhol polgárháborúval vagy erőszakos elnyomással kell szembenéznük, a pragmatista demokrácia különösen irigylésre méltónak tűnik. Azok számára azonban, akik magától értetődőnek veszik előnyeit, a demokrácia nem tűnne legitimnek, ha nem lenne ennél jóval több. A demokrácia ugyanis egyúttal a

40 N. Bobbio: *Democracy and the International System*. In D. Archibugi – D. Held (eds.): *Cosmopolitan Democracy: An Agenda for a New World Order*. Polity, Cambridge, 1995, 17–41, 33.

modern politikát jellemző törekvések tárháza is. A pragmatista arccal feszültségben a modern demokrácia inherens alkotóeleme az e világi megváltásban való hit: egy jobb világ ígérete a szuverén nép tettei által. A demokráciának ezt az arcát dicsfény övezi. A politikai megváltás egyéb modern eszközeihez viszonyítva a demokrácia viszonylag kevésbé artikulált. A szocializmus legtöbb formájánál elevebben elképzelt utópia képét mutatja; nem ritka, hogy a nacionalizmust tápláló kvázi-történelmi mítoszok tartják fenn, miközben a racionalista ideológia tekintetében azonban nem lehet a liberalizmussal összehasonlítani. Mindemellett a demokráciát a szent tekintély glóriája koronázza, és nehéz belátni, miként működhetne hatékonyan enélkül. Megváltó lendület nélkül a pragmatizmus a korrupció receptje. Vegyük például a választás alapvető intézményét. Tisztán gyakorlati szinten az általános választás nem más, mint a hatalom megosztásának erőszakmentes módja. Ugyanakkor a demokratikus megújulás rituáléja is, és ha ezt a rituálét a választók és politikusok jelentős része nem veszi komolyan, akkor a demokratikus intézmények meggyengülnek. Ha kiderül, hogy az érintettek a demokráciában csak alkudozást látnak, akkor az alkudozás és végül maga a rendszer is nagy valószínűséggel elveszíti a legitimitását. Ha túl nagyra nyílik a rés a dicsfény övezte demokrácia és a politika piszkos ügyei között, a populisták hajlamosak benyomulni az üres területre, és a pártos manőverezések szennyes világa helyett a megújult demokrácia ragyogó ideálját ígérik. A vita és a felelősségre vonás életbe vágó gyakorlatai a tisztán pragmatista politika szemszögéből is gyengülnek a demokrácia lelkesítő, mozgósító, megváltó oldalának energiája nélkül.⁴¹

(2) Meggyőzően lehet tehát amellet érvelni, hogy tulajdonképpen szükség van a megváltó demokrácia üdvözítő ígéretére ahhoz, hogy a pragmatista demokrácia gépezete olajozottan működjön; ha a megváltó demokrácia nincs jelen a fősodró politikai rendszerben, akkor könnyen a populista kihívás formájában térhet vissza. De az ígélet nélkülözhetetlensége hozza létre a másik ellentmondást, amelyből a populizmus táplálkozik. A demokrácia megváltó ígéretének tartalma ugyanis a „hatalmat a népnek” eszméje; nekünk, a népnek kell a kezünkbe vennünk az életünket és döntenünk a jövőnkéről. Sajnos ez az ígélet mély és kibékíthetetlen konfliktusban áll a pragmatizmus hideg fényében látott demokráciával, és a kettő közötti rés a populista tiltakozás termékeny táptalaja.

Ez utóbbi kétértelműség a demokrácia erejének és gyengeségének ellentmondására vonatkozik. A demokrácia egyfelől a népi szuverenitás

41 Vö. C. Lefort: *The Political Forms of Modern Society*. Polity, Cambridge, 1986, 279; C. Lefort: *Democracy and Political Theory*. Polity, Cambridge, 1988, 17–19.

ideálja. De (hogy Ralf Dahrendorf elszomorító megjegyzését idézzük az 1989-es népi forradalmakról), „a demokrácia kormányzási forma, nem népszerű [popular] érzelmek gőzfürdője.”⁴² Más szavakkal: a demokrácia a politika működtetésének egyik sajátos módja is egy bonyolult világban. Az ígéret az, hogy a demokráciában jelentős mértékben fogjuk tudni ellenőrizni a bennünket érintő fontos ügyeket. De még ha fel is tesszük, hogy „mi, a nép” képesek leszünk egy koherens kollektív akaratban egyesíteni különböző érdekeinket és véleményünket,⁴³ a politikai és gazdasági egymásrataltságot rideg tényei mindezt gyakran üres ígéretté változtatják. E kétértelműség mindenfajta demokráciát érint, és nem lehet kikerülni sem a részvételi demokrácia közvetlen viszonyokon alapuló közösségeiben, sem pedig az egyes berkekben újabban előrevetített globális demokráciában.⁴⁴ A nemzetállamok szintjén abban a részben a legszembetűnőbb, amely „a demokrata kormányzat a népet képviseli” típusú állítások és a nép gazdasági jólétét biztosító, igencsak korlátolt gyakorlati lehetőségek között tátong.

Egy demokráciában a szavazóknak természetes azt feltételezniük, hogy ha megválasztják az őket képviselő kormányzatot, akkor az az ő érdekeit fogja szem előtt tartani. Ugyanígy a politikusok számára is természetes megígérni a szavazóknak, hogy így fognak cselekedni. Elvégre, mint ahogy éppen láttuk, a demokratikus megújulás – egy új, valóban minden mástól különböző kezdet – érzése nélkül nehéz elejét venni annak, hogy a választások ne fajúljanak vegytiszta korrupcióvá. De a kormányzat valójában nem képes irányítani a gazdasági körülményeket, és rossz időszakokban a demokratikus rendszer populista reakciónak van kitéve. Ennek klasszikus példája az eredeti, 1890-es évekbeli amerikai populizmus. Az amerikai Nyugat és Dél nehéz anyagi helyzetben volt, annak ellenére, hogy választott kormányral rendelkezett. Nem véletlen, hogy fogékonyak voltak az üzenetre, amely szerint a politikai *establishment* azért nem tartotta szem előtt az érdekeiket, mivel megvoltak a saját tervei. A populistáknak egyszerű válaszuk volt erre. Szabaduljunk meg a „plutokratáktól, az arisztokratáktól, és más patkányoktól” [*the plutocrats, the aristocrats, and all the other rats*],⁴⁵ juttassuk a népet hatalomra, és minden jóra fordul.

Az 1890-es évek óta a demokratikus hatalom kétértelműségére adott ilyenfajta válaszok újra és újra visszatérnek, amikor nehéz idők járnak.

42 R. Dahrendorf: *Reflections on the Revolution in Europe*. Chatto and Windus, London, 1990, 10.

43 A felmerülő kérdésekről lásd Riker: i.m.

44 Archibugi–Held: *Cosmopolitan Democracy*. Id. kiad.

45 Idézi N. Pollack: *The Populist Mind*. Bobbs-Merrill, Indianapolis, 1967, 337.

Ha a kormányzat a nép kormányzata, miért nem tartja szem előtt a népet? Azért, mert a kormányzatra rátették a kezüket a korrump politikusok, a milliomosok, a zsidók, a Nemzetközi Valutaalap bábjai, a bevándorló munkások politikailag korrekt pártfogói (és így tovább): a válasz tehát az, hogy válasszunk meg egy népi vezetést, amely majd kirúgja azokat, akik saját pecsenyéjüket sütögetik, hazaküldi a bevándorlókat, vagy megtesz bármit, ami éppen helyi szinten megoldást jelenthet egy adott időpontban. Amennyiben a populizmus a demokrácia ígérete és teljesítménye közötti rést használja ki, soha sem lehet végérvényesen kiiktatni. Mert ha egy populista mozgalom annyira sikeres, hogy túllépve a megállapodott politikai erőkon, ténylegesen hatalomra jut, ki fog derülni, hogy maga is képtelen betartani az ígéreteit, és ezáltal mindig újabb alkalmat kínál a populista népre való hivatkozásra.

Ami a demokrácia kétértelműségének ezt az aspektusát illeti, könnyű belátni, hogy miért tekintik a populizmust gyakran a demokrácia paródiájának, amely talán a rendszer egésze számára is veszélyt jelenthet. De ahogy a demokrácia esetében mindig, a helyzet kétértelmű, és a „realizmus” maga is leegyszerűsítő lehet. Az, hogy a megváltó demokrácia hatalmat ígér, nem teljesen illuzórikus: ez voltaképpen az az eset, amikor az emberek hisznek a közös cselekvés lehetőségében, és ennek érdekében sikerül egyesülniük, több hatalmat gyakorolhatnak, mint ha feladnák a hitüket, és a magánügyeikre koncentrálnának. A népi mozgalmak gyakran bizonyították e tétel igazságát, és az egyik indoka annak, hogy egyes államok miért erősebbek, mások pedig miért gyengébbek, ennek a kollektív politikai akaratnak a meglétében vagy hiányában keresendő. Sok politikai közösség azért szalasztja el a hatalom megragadásának lappangó lehetőségét, mert *hiányzik* a megváltó demokráciában való közös hit. A valóságértelen látomások egyszerre lehetnek a valódi megvalósítások feltételei, ugyanakkor viszont a csalódás receptjei is. Úgy tűnik, a demokrácia arra van kárhóztatva, hogy egyszerre két ellenkező irányba nézzen.

(3) A demokrácia megváltó és pragmatikus oldalai közötti feszültség harmadik aspektusa a demokratikus intézményekre vonatkozik, és arra az elidegenedettségre, amelyet ezek az intézmények elkerülhetetlenül okoznak. Világos, hogy amennyiben a demokrácia beváltja a népi hatalomra vonatkozó ígérését, ezt csakis olyan intézményeken keresztül érheti el, amelyek a hatalmat hatékonyvá és tartóssá teszik.⁴⁶ A demokrácia megváltó alkotóeleme azonban szorosan összefonódik a mély ellenérzésekkel az intézményekkel szemben, amelyek beékelődnek az emberek és a

46 S. Holmes: *Passions and Constraints: On the Theory of Liberal Democracy*. University of Chicago Press, Chicago, 1995, 8, 163–164, 167.

cselekedeteik közé, és összefonódik a nép akaratának egyenes, közvetlen kifejezése utáni gyötrő vággyal is. Ez a romantika öröksége, amely megidézi a nép élő hangját és spontán cselekvését.

A demokratikus legitimitáció számára fontos, hogy úgy tekintsünk az államra, mint ami bizonyos értelemben a nép kifejeződése: bárhogy vélekedjünk is a hivatalban levő kormányzatról, az állam a mi államunk, nem számunkra teljességgel idegen valami.⁴⁷ Ahol ez az eset nem áll fenn, ott sérül a demokráciának az a gyakorlati képessége, hogy erőszak nélkül oldja meg a politikai vitákat. A demokrácia javított verzióinak legtöbb vázlata úgy szándékszik csökkenteni az elidegenedést, hogy közelebb hozza az államot, azáltal, hogy láthatóbbá teszi a nép számára. Ezzel a programmal az a gond, hogy a demokratikus kormányzat mindig intézményeket jelent. Nehéz átlátni, mit tehetne Nagy-Britannia Adóhatósága, a Társadalombiztosítási Osztálya vagy akár maga a Parlament, hogy az emberek úgy érezzék, hogy a népi akarat kifejeződései. Az ilyen intézmények eszünkbe juttatják Marx elemzését a tőkéről mint a munkás elidegenedett munkájáról, amelyet a munkás nem saját szabad kreatív erejének kifejezéseként tapasztal meg, hanem mint egy őt uraló idegen tárgyat.⁴⁸ A demokrácia nagyon erős kormányzati formája lehet, amennyiben megvan az a legitimitása, hogy a *saját* kormányzatunként ismerjük el. De azért, hogy kormányzatként működhessen, intézményes formát kell öltenie, amely igencsak távol áll a spontán népi kifejezéstől. Ahogy Beetham megjegyzi, „a demokrácia mint kormányzati módszer nem azonos azzal, amit az emberek az adott pillanatban éppen eldöntenek, hanem intézkedések olyan halmaza, amely folyamatosan biztosítja az ellenőrzést a nyilvános döntéshozói folyamat felett.”⁴⁹ Ezért nem véletlen, hogy mindig van lehetőség arra, hogy a nép intézményei a nép akaratához vagy a nép spontán cselekedeteihez forduljanak/cselekedeteire hivatkozzanak.

Vegyünk például egy olyan témát, amely sok nyugati országban izgalomban tartja a populistákat. Intézményes kereteken belül a demokratikus igazságszolgáltatás olyan intézkedéseket jelent, amely minden állampolgár számára biztosítja a törvények által szavatolt egyenlő jogvédelmet. Más szavakkal: az igazságszolgáltatás népi felfogását a szabályoknak megfelelő jogi eljárás kanyargós mellékútjain keresztül kell keresztülvinni. A szabályoknak megfelelő jogi eljárás és törvény előtti egyenlőség kimenetele azonban gyakran kerül konfliktusba az igazságszolgáltatás

47 D. Beetham: *Legitimation of Power*. Macmillan, London, 1991, 94, 132–134.

48 K. Marx: *Economic and Philosophical Manuscripts of 1844*. Foreign Languages Publishing House, Moscow, 1961, 69.

49 Beetham: *Liberal Democracy and the Limits of Democratization*. Id.kiad., 42.

népi felfogásával. Ez bőven nyújt teret arra, hogy a populisták a nép elő akaratát a törvény halott betűje ellen mozgósítsák. A populizmustól rettegő liberálisok rémálmaiban demagógok uszítják közvetlen cselekvésre a lincselő tömeget, vagy népszerű zsarnokok söprik félre a törvényes formásokat.

Ami a megváltó demokráciának ezt az aspektusát illeti, talán párhuzam vonható közte és Weber vallásos intézményekről szóló híres elemzése között. Weber szerint az egyház olyan intézmény, amely a vallásos karizmat rutinná változtatja. Hierarchiáját és rituáléit az isteni tekintély legitimálja, de a *Vox Dei* csak közvetve szól rajtuk keresztül. Ezért az egyház mindig sebezhető az olyan kihívásokkal szemben, amelyek közvetlenül az isteni tekintélyhez fordulnak. A karizmatikus, népi megújulási mozgalmat vezető prédikátor közvetlenül hallja Isten hangját, s ezzel megkerüli az egyház hierarchiáját és rituáléit – míg végül az ő üzenete is rutinná válik, és a kör kezdődik előlről.⁵⁰

Bizonyos tekintetben ehhez hasonló helyet foglal el a populizmus a demokráciában. A megkövesedett intézmények helyett a populisták az élő emberekhez fordulnak, és a közvetlenül megszólaló *vox populit* hirdetik. Ahogy fennebb láthattuk, az ilyen mozgalmaknak gyakran többé-kevésbé karizmatikus vezetője van, egy olyan eleven személyiség, aki képes a politikát személyessé és közvetlenné tenni, megszüntetve a távolságtartó és bürokratikus jellegét. Ilyen kontextusban a dilettantizmus és a politikai tapasztalat hiánya egyenesen ajánlott. De természetesen ez a dolog ironikus: a közvetlen személyes képviselő előnyben részesítése a kidolgozott közvetítő intézményekkel szemben a populista mozgalom vezetőjének olyan mértékű személyes hatalmat kölcsönöz, amelyet nehéz összeegyeztetni a demokratikus törekvésekkel. Ezért rövidlátó a romantikus populista felhívás, mivel a demokrácia valójában nem működhet elidegenítő intézmények és szakértői tudás nélkül. Mindemellert érvelhetünk úgy is, hogy akár a rutinossá vált vallásos intézményeknek Weber elemzésében, időnként a demokratikus intézményeknek is szükségük van arra, hogy alkalmilag fellendüljenek a hit által, amely ebben az esetben a megújulás eszköze. Abban az esetben, amikor a *partitocrazi*-ellenes radikális populista mozgósítás új pártok megalakulásához vagy az intézményes struktúra reformjához vezet, a demokráciát valóban tekinthetjük önkorrekciós rendszernek, ahol mindkét aspektus eljártssa a maga szerepét.⁵¹

50 M. Weber: *The Sociology of Religion*. Methuen, London, 1965, 46–79.

51 V. Bogdanor: Western Europe. In D. Butler – A. Ranney (eds.): *Referendums Around the World: the Growing Use of Direct Democracy*. Macmillan, Houndmills, 1994, 24–97, 69; Budge: i. m., 103–104. Vö. B. Ackerman: We the People. In Uó: *Foundations*. Harvard University Press, Cambridge MA, 1991.

Populista és részvételi radikalizmusok

Ebben az írásban amellett érveltem, hogy a leginkább megállapodott demokráciákat is fenyegető radikális populista mozgósításról szóló megfontolásaink arra figyelmeztethetnek bennünket, hogy megkerülhetetlen kettősség áll fenn a demokrácia megváltó és pragmatista aspektusai között, és a két arculat közötti feszültség nem enyhíti, hanem bátorítja a populizmust. Meg kell jegyezni azonban, hogy a populizmus nem az egyetlen radikális mozgalom, amely ebben a résben kifejlődik. Hiszen a populizmus számos témája sok kortárs politológus számára hátborzongatóan ismerős. Hol találkozhattunk még a pragmatista pártpolitika és kompromisszumai elleni dühös ellenérzéssel? Hol vettették fel, hogy a demokráciát vissza kell vezetni a népi gyökerekhez és hatalommal kell felruházni a népet? Hol hangzott még el a népakarattal és demokratikus cselekvéssel kapcsolatban, az elidegenedés meghaladása érdekében, az átláthatóságra és közvetlenségre való felszólítás? Hol jelentek még meg a részvételi demokrácia elméletei, melyek az 1960-as évek radikális mozgalmaiból fejlődtek ki, és azóta is meghatározzák a téma filozófiai megközelítését?⁵²

Azt az ellenvetést lehet tenni, hogy a radikális demokratikus elméletnek és a populista retorikának semmi közük egymáshoz, és hogy botránys dolog a kettőt összekapcsolni. A populisták nemcsak hogy a cselekvésre szakosodnak, és vajmi ritkán jutnak el mély gondolatokig, de a rájuk jellemző stílus maga is kezdetleges közhelyek és érzelmi felhívások keveréke, míg a radikális demokrata elméletírók a racionális megfontolást helyezik elméletük középpontjába. Ámbár emlékezzünk vissza, hogy (az oakeshotti kereten belül) a „racionalizmus” legalább annyira távol áll a pragmatista politikától, mint a „hit politikája”, és itt meggyőzően lehetne érvelni amellett, hogy a racionalizmus az utóbbinak az egyik verziója. Minden bizonnyal nagy adag megváltásban való hit keveredik a racionalizmussal a „deliberatív” vagy „diszkurzív” demokráciaelméletek zömében: a deliberáció átalakító erejébe vetett hit és a hit abban, hogy ha a nép a legalacsonyabb szinteken találkozik velem, véleménye a helyes (populizmusellenes) irányba fog eltolódní.⁵³ Míg a

52 Kazin: i. m., 195–198; N. Birnbaum: What can We Learn from the Movements of 1968? *Constellations*, 1994 (I), 144–157.

53 Pateman: i. m., 42–4; B. Barber: *Strong Democracy: Participatory Politics for a New Age*. University of California Press, Berkeley, CA, 1984, 119, 152–4, 232, 237; J. Dryzek: *Discursive Democracy: Politics, Policy and Political Science*. Cambridge University Press, Cambridge, 1990, 119–20; Fishkin: *Democracy and Deliberation: New Directions for Democratic Reform*. Yale University Press, New Haven, 1991, 81.

legtöbb ilyen elméletíró habozna most hatalmat adni a népnek (amelynek a nézeteit a közvélemény-kutatások tárják fel, és amelyet a populisták mozgósítanak),⁵⁴ céljuk mégis az, hogy megvalósítsák az embereknek azokat a vágyait, amelyek akkor alakulnak ki, amikor szemtől szembeni találkozásokon tárgyalások útján tájékoztatták és felvilágosították őket.⁵⁵

Nem itt van a helye annak, hogy megvizsgáljuk a pikáns vonzalmat és ellentétet azok között, akiket Sartori „maximalistáknak” és „politikusoknak”⁵⁶ nevez, és akik a demokrácia megváltó arcára tekintenek a legszívesebben. Ezzel szemben talán lényegesebbek azok a kísérletek, amelyek a demokrácia pragmatikus aspektusának adnak elméleti relevanciát. A demokráciáról szóló frissebb írások zöme ugyanis kiábrándultságának ad hangot. A posztmarxizmus és a posztmodernizmus néhány demokratikus elméletírója határozottan arra törekszik, hogy megfossza a demokráciát minden megváltó vonásától, és hangsúlyozza messianizmusellenes oldalát. Ez az alapok nélküli demokrácia, a demokrácia mint ismeretlen kimenetelű politikai gyakorlat, olyan demokrácia, amelyről nem kellene sokat várnunk.⁵⁷ De a fent bemutatott elemzés azt bizonyítja, hogy minden olyan próbálkozás, amely száműzni kívánja a demokrácia megváltó oldalát, valószínűleg saját maga ellen fordul. A demokráciának ez az értelmezése egy kicsit olyan, mintha egy hit nélküli egyházat próbálnánk működtetni. A politikában, akár csak a vallásban, a hit elvesztése korrupcióhoz vezethet, és teret ad a megújulási mozgalmaknak.⁵⁸

Konklúzió

Amellett érveltem, hogy a populizmusra vonatkozó reflexiók rávilágítanak a demokrácia megkerülhetetlen kettősségére. A két arcukat közötti feszültség állandó ösztönzést jelent a populisták mozgósítás számára. Azok a kísérletek azonban, amelyek a demokrácia tisztán pragmatista

54 Vö. Cronin: i. m., ix.

55 Lásd Pateman: i. m., 42–4; Barber: i. m., 119, 152–154, 232, 237; J. Fishkin: i. m., 81.

56 Sartori szerint „a maximalista (...) hitelt ad a demagógnak.” *Theory of Democracy Revisited*. Id. kiad., I, 82.

57 Vö. C. Mouffe: *The Return of the Political*. Verso, London, 1993, 4–6, 145; J. Keane: *Democracy and the Media – Without Foundations*. In Held: *Prospects for Democracy*. Id. kiad., 116–29, 123–6; M. Warren: *What Should we Expect from More Democracy? Political Theory*, 1996 (24), 241–70; M. Saward: *Postmodernists, Pragmatists and the Justification of Democracy. Economy and Society*, 1994 (23), 201–16.

58 Vö. Oakeshott: *The Politics of Faith*. Id. kiad., 108–113.

értelmezésébe kívánnak menekülni, illuzórikusak, mert a demokráciának mint pragmatista rendszernek a hatalma és legitimitása továbbra is legalább részben a demokrácia megváltó mozzanataitól függ. Ez pedig mindig teret hagy a populizmusnak, amely árnyékként követi a demokráciát.

*Fordította Molnár Péter
Az eredetivel egybevetette a szerk.*